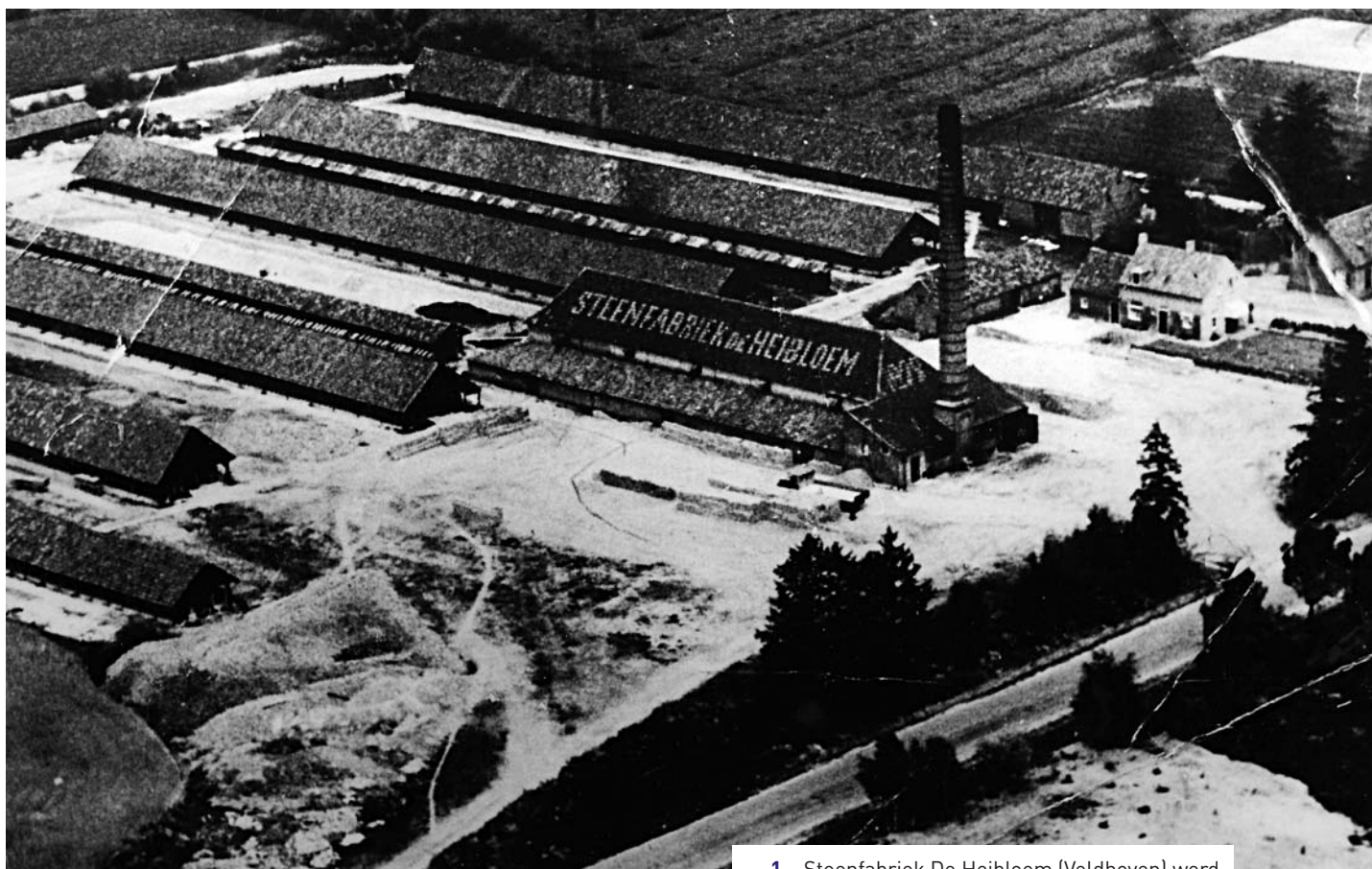

Jos Bazelmans

Manager Sector Kennis
Onroerend Erfgoed
Rijksdienst voor het
Cultureel Erfgoed
(RCE)

Erf-goed: waarde in meervoud

1 – Steenfabriek De Heibloem (Veldhoven) werd gebouwd in 1898; het betrof een omvangrijk complex met een grote ringoven. De fabriek werd in 1934 door de grootvader van de auteur op een openbare veiling aangekocht (Coenen 2006). De fabriek werd in 1969 geheel afgebroken. Rechts het – nu verdwenen – geboortehuis van de auteur.

Tot de kernbegrippen van de erfgoedzorg behoort het begrip ‘waarde’.¹ Hoe *erfgoed* wordt gewaardeerd, is aan verandering onderhevig. In het huidige tijdsgewricht zien we bijvoorbeeld een sterke en soms eenzijdige trend om zichtbaar te maken wat erfgoed ‘opbrengt’: dat wil zeggen wat het waard is in termen van financiële inkomsten. ‘Waarde’ staat natuurlijk voor veel meer; het is een veelzijdig begrip. Dat zal ik hieronder duidelijk maken aan de hand van de erfenis die bij het overlijden van ouders op kinderen overgaat. Het ‘goed’ dat wordt ‘vererfd’: erf-goed. Ik werk dat uit aan de hand van een persoonlijk voorbeeld, de erfenis van mijn moeder. Het laat zien dat in de definitie van erfgoed ‘waarde’ in verschillende betekenissen van het woord een rol speelt. Erfgoed is waarde in meervoud. Dit besef verdient in mijn

ogen ten grondslag te liggen aan een vitale en geëngageerde zorg voor het erfgoed.

Mijn moeder

Mijn moeder is op 24 februari 2010 overleden, op 86-jarige leeftijd. Ze was sinds 1991 weduwe. Vijf zoons, een dochter, de meesten van de dertien kleinkinderen, veel familie, vrienden en kennissen waren aanwezig bij de begrafenis vijf dagen later in de parochiekerk van het Brabantse Veldhoven. Na een Latijnse mis werd ze begraven op het naastgelegen kerkhof, en bijgezet in het graf van haar echtgenoot.

Mijn moeder behoorde tot de vooroorlogse generatie.² Als oudste dochter van een self made architect uit een klein dorp in de Kempen wist ze uit de eerste hand wat een gebrek aan economi-

sche voorspoed betekende. De schaarste van de vooroorlogse crisis werd echter gecompenseerd door de rijkdom van het toenmalige sociale en religieuze leven. Ze moet zich een onderdeel gevoeld hebben van een onaantastbaar geacht "Rijk Roomsche leven". Ze was in het algemeen niet iemand van weinig woorden, maar uitdrukking geven aan gevoelens en emoties was een veel minder sterke kant. "Sterk zijn" was haar adagium en norm.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog werkte ze als jonge ongetrouwde vrouw en was ze als oudste kind een verzorgende spil in een kinderrijk gezin. Zij en haar familie kwamen de oorlog redelijk ongeschonden door, hoewel de desastreuze effecten ervan heel dichtbij kwamen met de gedwongen arbeid van een jongere broer in Duitsland, de

Tot de kernbegrippen van de erfgoedzorg behoort het begrip 'waarde'. Hoe erfgoed wordt gewaardeerd, is aan verandering onderhevig. In het huidige tijdsgewricht zien we bijvoorbeeld een sterke en soms eenzijdige nadruk op de economische waarde van erfgoed. 'Waarde' staat echter voor veel meer. Dat wordt in dit artikel duidelijk gemaakt aan de hand van de erfenis die bij het overlijden van ouders op kinderen overgaat. Het 'goed' dat wordt 'vererfd': erf-goed. In een concrete casus laat de auteur zien dat erfgoed niet alleen vereenzelvigd moet worden met het tastbare object, maar opgevat moet worden als het geheel van het waardevolle object, zijn betekenis, het verhaal dat erover verteld wordt, het gebruik ervan en de moeite (ook in geld) die ervoor wordt gedaan. Bij erfgoed speelt 'waarde' in verschillende betekenissen van het woord een rol: gebruikswaarde, economische waarde, cultuurhistorische of canonieke waarde, emotionele waarde, belevingswaarde en levensbeschouwelijk gedefinieerde sociale waarde. Erfgoed is waarde in meervoud.

bombardementen van Eindhoven, de falende landingen van V1s, de operatie Market Garden en de bevrijding. Tijdens de oorlog ontmoette ze haar latere man.

In 1948 trouwden mijn vader en moeder. Bijna twintig jaar lang was hun leven afgestemd op de veeleisende bedrijfsvoering van een steenfabriek op de grens tussen de dorpen Veldhoven en Steensel en een snel groeiend gezin (figuur 1). Met recht konden ze stellen dat zij letterlijk en figuurlijk de Wederopbouw mede hebben vormgegeven. De drukke werkzaamheden voor de fabriek en het gezin werden voor mijn vader en moeder onderbroken door de zondagse kerkgang, het aansluitende bezoek bij mijn opa en oma van moederskant, (voor mijn vader) bezoek aan wedstrijden van PSV, regelmatig familiebezoek en activiteiten voor verschillende verenigingen en organisaties. Een bijzondere rol speelden mijn twee priester-ooms, of heerooms, uit de missie. Hun lange verlof brachten ze vaak bij ons door.

Eind jaren zestig kwam de klad in de productie en verkoop van bakstenen.³ Na een aantal moeilijke jaren wist mijn vader zich in te kopen in een betonfabriek. De laatste jaren van zijn loopbaan bracht hij daarin door met een kantoorbaan. Na zijn pensioen werden de jaren tot zijn dood op 69-jarige leeftijd getekend door ziekte.

Ook voor mijn ouders waren de jaren zestig en zeventig een periode van grote veranderingen. Onaantastbare – katholieke – (gezags)verhoudingen en waarden bleken minder vanzelfsprekend dan aangenomen.⁴ In meer of mindere mate en in uiteenlopende vormen was sprake van een politiek, religieus en sociaal generatieconflict tussen ouders en kinderen, waarvan de oudste werd geboren in 1950 en de jongste – ik – in 1963. Studie, werk, gezondheid en relaties van de vijf zonen en een dochter waren echter geen buitenproportionele redenen van zorg voor “pa en ma”.

Met verschillende kinderen, schoondochters en kleinkinderen in haar directe nabijheid bracht mijn moeder haar laatste jaren in goede gezondheid door op de plek waar ze sinds 1948 had gewoond. Kanker in de onderbuik maakte in het tijdsbestek van enkele maanden een einde aan een vitaal leven. Steeds hogere doses morfine tegen de pijn leidden haar dood in. Ze stierf thuis.

De erfenis van mijn moeder

Enkele maanden na de begrafenis van mijn moeder, op een mooie zondagmiddag in mei, kwamen vijf van de zes kinderen bij elkaar voor de verdeling van de erfenis: een woonhuis met een kleine hypotheek, aandelen, geld en de inventaris van het huis. Het zesde kind, mijn broer 'direct boven me', die in Argentinië woont, was in beeld en geluid 'aanwezig' via een internetverbinding.

Mijn moeder had in een handgeschreven aanwijzing duidelijk gemaakt hoe ze de verdeling van de erfenis zag. Ze wilde namelijk voorkomen dat er ruzie zou ontstaan tussen de erfgenamen zoals was gebeurd bij de verdeling van de erfenis van haar ouders. Volgens mijn moeder moesten alle objecten van waarde worden getaxeerd en de gesommeerde waarde moest worden opgeteld bij de verkoopwaarde van het huis, de aandelen en de tegoeden bij de bank.⁵ Na verkrijging van een voorwerp door een van de kinderen werd de taxatiewaarde afgetrokken van het betreffende kind-deel. Tot slot had mijn moeder gestipuleerd dat gedubbeld moest worden om te bepalen of het jongste of het oudste kind bij de verdeling van de erfenis mocht beginnen. Aan het eerste hebben we ons gehouden: mijn oudste broer had een inventaris van de erfenis opgesteld en alle waardevolle objecten laten taxeren. Aan de tweede aanwijzing hielden we ons niet. Volgens mijn oudste broer, die de leiding had over de bijeenkomst, zou de verdeling zich namelijk voor het

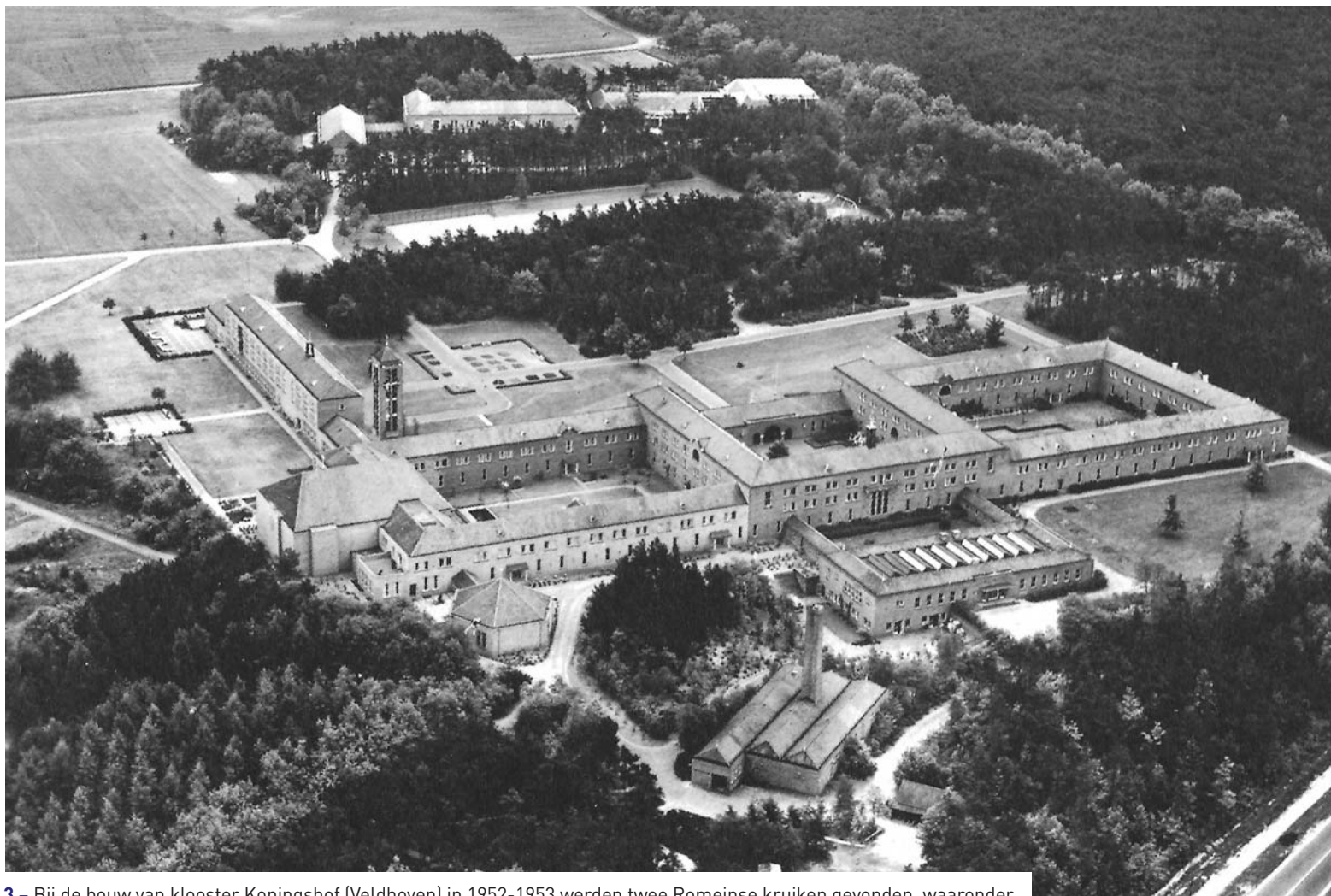

2 – De Romeinse kruik van Koningshof (Archis 31064).

grootste deel als vanzelf uitwijzen. Voorwerpen waarop meer dan één claim lag, zouden afzonderlijk worden besproken. Iedereen kon zich hierin vinden.

In mijn voorbereiding op de verdeling speelde één object een hoofdrol (afbeelding 2). Een gladwandige, beige kruik uit de Romeinse tijd. Mijn vader had haar in 1953 gekocht voor fl 25,- van een arbeider die funderings sleuven groef voor een nieuw klooster dat in de buurt van mijn ouderlijk huis werd gebouwd (afbeelding 3). Het klooster verrees op een plek waar bij kleine zandafgravingen al sinds het midden van de 19de eeuw door twee schoolmeesters met een oudheidkundige interesse belangrijke vondsten uit de Romeinse tijd waren gedaan.⁶ Al in 1910 hadden er opgravingen plaats gevonden door het Rijksmuseum van Oudheden.⁷ Het betrof een van de eerste plekken in Nederland waar grondsporen werden herkend. De opgraver meende te maken te hebben met de resten van een Romeinse wachttorens. Veel later bleek dat hij waarschijnlijk een klein deel van de resten van een Romeins grafveld had opgegraven.⁸

Via een oude bekende van mijn moeder, een amateurarcheoloog en de latere, eerste, provinciaalarcheoloog van Noord-Brabant, raakte de kruik en haar vindplaats ook in de archeologische literatuur bekend.⁹ Enkele jaren maakte ze deel uit

3 – Bij de bouw van klooster Koningshof (Veldhoven) in 1952-1953 werden twee Romeinse kruiken gevonden, waaronder die uit de erfenis van de moeder van de auteur. Het betrof het moederhuis van de zusters van het Allerheiligste Hart van Jezus. Het oorspronkelijke moederhuis uit 1886 stond bij Moerdijk en was in 1944 door oorlogsgeweld vernietigd. Het complex is nu een bekend congrescentrum.

van de vaste archeologische expositie van een lokaal museum. De langste tijd verbleef de kruik echter voor iedereen zichtbaar boven op de kussenkast die in onze mooie voorkamer stond. Een kamer die uitsluitend werd gebruikt voor bezoek, verjaardagen en feestdagen.

In mijn jeugd raakte ik verzeild in de amateur-archeologie. Uiteraard kreeg de kruik daarom ook mijn interesse; ik zocht, las en bekeek in het provinciaal archief en in het Rijksmuseum van Oudheden alle handschriften, literatuur, tekeningen en vondsten die op de vindplaats betrekking hadden. Logisch dat ik de kruik koste wat kost wilde hebben. Voor mijn broers en zus was dat gelukkig ook een uitgemaakte zaak. Ze weten van mijn archeologische belangstelling en vertrouwen erop dat ze bij mij in de beste handen is. Mijn oudste broer had de kruik ook niet laten taxeren.

Zo hadden vrijwel al mijn broers en zus één of meerdere favoriete voorwerpen op 't oog. Ze werden vrijwel allemaal zonder problemen verdeeld. Ook tientallen voorwerpen waarop niemand speciaal zijn of haar zinnen had gezet werden verdeeld. Zo ging ik in de vroege avond naar huis met een geschilderd havengezicht van de Vlaamse schilder Hendrix, enkele naoorlogse jaargangen van de Katholieke Illustratie, een collectie Duitse bankbiljetten uit de crisisjaren van na de Eerste Wereldoorlog, een stapel Amerikaanse en Russische aandelen uit de late 19de eeuw (met niet verzilverde coupons van na november 1917), een servies, bovengenoemde kussenkast en een groot ivoren kruisbeeld uit de Afrikaanse missie.

Daarmee is het verhaal van de verdeling echter niet verteld. Een aantal objecten nam namelijk een bijzondere positie in, ze waren zelfs zonder rechtbaarheid buiten de inventaris van mijn

broer gebleven, niet getaxeerd en al gescheiden van de erfenis. Het betrof in de eerste plaats een witte doopjurk uit de late 19de eeuw, waarin vier generaties van de familie Bazelmans zijn gedoopt, waaronder ikzelf (zie afbeelding 4). Zij vererft, zonder dat daarover gesproken wordt of iets over op papier is gezet, van vader op oudste zoon, straks ook bij mijn oudste broer die twee zonen heeft. Iedereen die zichzelf tot de familie rekent, het patroniem Bazelmans draagt, staat het vrij om de jurk te vragen voor de doop van een nieuwgeborene.

Wat ook buiten de erfenis bleef was een kleine groep van objecten: de juwelen van mijn moeder. Samen opgeborgen in een klein roodleren kistje. Een in een sierrand en hanger gevat gouden tientje van Wilhelmina – met loshangend haar – was voor mijn moeder ongetwijfeld het belangrijkste. Ze waren bij de verdeling van de erfenis al in handen van mijn enige, ongetrouwde en kinder-

loze zus.¹⁰ Tijdens de middag werd en passant ‘besloten’ dat ze de sieraden door zou geven aan ons oudste nichtje, mijn petekind. De vraag of sprake is van een gebruiksrecht voor andere afstammelingen, zoals bij de doopjurk, is interessant, maar nooit expliciet aan de orde geweest.

Niet alles in de erfenis leek te worden verdeeld. Voor een heleboel voorwerpen bestond geen interesse: stoelen, kasten, borden, glazen, pannen, vazen, etc. Een deel ging alsnog mee met de erfgenamen; het andere deel ging naar de kringloopwinkel. Weggoeien was geen optie.

Dobbelen leek niet nodig, totdat bleek dat er één voorwerp op de lijst over was. Een schilderij van een slapend kind en zijn beschermengel met een taxatiewaarde van enkele honderden euro. Twee broers beschouwden het als hun favoriete object. Dit wilden ze hoe dan ook, eventueel als enige, hebben. Beide ‘claims’ werden dwingend en met gevoel en argumenten onderbouwd. Voor de jongere broer was het de vertegenwoordiging van zijn band met thuis en zijn moeder. De oudere broer wist zich echter nog goed te herinneren dat het bij opa en oma van vaderskant hing: *‘Ik ken het veel langer’* om een sterkere band te suggereren. Beiden werd onrecht aangedaan als ze het schilderij niet zouden krijgen. Na lang getouwtrek, de verkenning van verschillende oplossingen, zoals het in geld laten bieden door beiden, werd ervoor gekozen het toe te wijzen door middel van kop of munt. De keuze van beide broers voor kop of munt werd vastgelegd, maar de munt zelf werd niet opgeworpen. Daar wilde niemand zich aan branden. Dat zou later bij de notaris bij de overdracht van het huis gebeuren.

Erfenis en erfgoed: betekenis en gebruik

Wat leert ons deze micro-etnografie van de verdeling van een erfenis?

De verdeling is letterlijk het moment waarop delen van wat mijn moeder achterliet erfgoed worden, door de vererving van goederen van de ene op de andere generatie. In zijn vererving wordt een zaak immers ‘erfgoed’. Erfgoed heeft per definitie geen betrekking op nieuwe zaken, maar op objecten met geschiedenis; een geschiedenis die zich bij een erfenis uitstrekt over meer dan één generatie; bij erfgoed veelal voorbij het moment dat het oorspronkelijke gebruik in het gedrang komt.

Beslissend voor de vraag of iets op het moment van vererving erfgoed wordt, is de betekenis die het voor de erfgenaam of erfgenamen heeft. ‘Betekenis’ is in dit verband een veelzijdig begrip: soms gaat het slechts om de gebruikswaarde,

zoals bij de objecten die aanvankelijk niemand wilde maar waarvan het zonde zou zijn als ze zouden worden weggeven of weggegooid. Het is waarschijnlijk dat deze alsnog worden afgedankt als ze ‘op’ of kapot zijn. Belangrijker is echter ‘betekenis’ in een bredere zin van het woord. Is het voorwerp in het verleden individuele zorg, collectief gebruik en gedeelde duiding ten deel gevallen, waardoor het geschiedenis – een verhaal – heeft opgedaan? Een geschiedenis waarvan erfslaters en/of erfgenamen vinden dat die niet onderbroken mag worden, maar juist moet worden voortgezet. De gaande generatie geeft iets door aan een volgende generatie, geeft daarin uitdrukking aan wat zij van ‘waarde’ vindt en overstijgt daarmee de eigen sterfelijkheid. De ontvangende, nieuwe generatie weet het erfgoed op ‘waarde’ te schatten, plaats zichzelf daarmee in een traditie en weet zich verzekerd van een eigen identiteit. Met dit voortgezette gebruik overstijgt de erfslater tot op zekere hoogte de tijdelijkheid van het eigen bestaan en worden de erfgenamen deel van wat de vorige generatie(s) was of waren. Erfstukken ‘krijgen vorm’ tijdens het leven van de erfslater en ‘geven vorm’ aan de erfgenamen.¹¹ Hoewel het niet tot ons idioom behoort, zou je belangrijke erfstukken daarom als levend of beziel kunnen beschouwen.

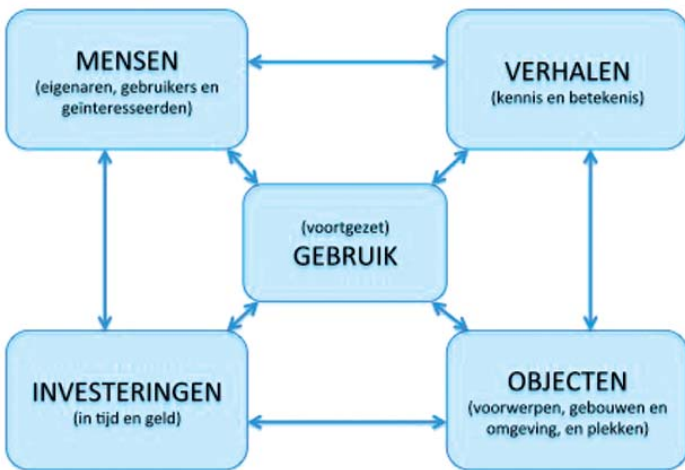
Daar waar erfgoed (vooral in de professionele erfgoedzorg) vaak wordt vereenzelvigd met het object, iets van materiële aard, zoals een vondst, een plek, een schilderij of een gebouw, is op basis van het voorbeeld van mijn moeders erfenis duidelijk dat erfgoed – voor een beter begrip ervan – opgevat moet worden als het geheel van het waardevolle object, zijn betekenis, het verhaal dat erover verteld wordt, het gebruik ervan en de moeite (ook in geld) die ervoor wordt gedaan (zie figuur 5). Erfgoed is niet voorgegeven; het heeft geen

natuurlijke betekenis. Zonder investeringen in een brede betekenis van het woord is het niets. Omgekeerd zijn veel individuele handelingen, collectieve rituelen of gedeelde verhalen niet voorstelbaar zonder erfgoed dat je aan kunt raken. In de kussenkast zet ik mijn servies, in de doopjurk wordt een kind gedoopt en over de kruik vertel ik een verhaal. Er is dus geen hiërarchisch verschil tussen het object en de betekenis die het heeft, alsof het laatste belangrijker is dan het eerste: het object krijgt betekenis, maar met het object maken we ook betekenis. Dat betekent ook dat je erfgoed niet *from scratch* kunt ‘maken’: betekenis en object ontwikkelen zich in samenhang in het gebruik binnen en door generaties en in de overdracht tussen generaties.

Wat het voorbeeld ook laat zien is dat het ene object ‘meer erfgoed’ is dan het andere, er is erfgoed in gradaties. Wat dat betreft is er een groot verschil tussen de doopjurk en de sieraden enerzijds en de overige onderdelen van de erfenis anderzijds. Van de tweede groep, zoals van de kruik en het schilderij met het slapende kind, weten we dat het de vererving betreft van moeder op individueel kind: voor hem of haar heeft het voorwerp een persoonsgebonden, niet noodzakelijk door de andere kinderen gedeelde betekenis. Het is ‘mijn’ kruik, in de juridische betekenis van het woord. Ik kan er vrij over beschikken, ze zelfs verkopen, maar dat laatste zal ik nooit doen. Het is ‘bezit’ in een brede betekenis van het woord. Het is namelijk een onlosmakelijk onderdeel van mijn identiteit als kind van mijn ouders, als voormalig bewoner van mijn ‘geboortegrond’ en als archeoloog en wetenschapper. De kruik ‘opgeven’, dat wil zeggen verkopen, is alleen aan de orde als de financiële nood zo hoog is dat waarschijnlijk ook sprake is van een veel groter verlies van persoonlijke identiteit.

4 – De auteur in zijn doopjurk, mei 1963, in de handen van een kraamhulp. Op de achtergrond mijn peetoom en naamgever.

5 – Schematische voorstelling van een brede definitie van erfgoed en erfgoedzorg.

Voor de doopjurk en de sieraden ligt het weer anders. Ze worden in juridische zin weliswaar het bezit van respectievelijk mijn oudste broer en zus, maar ze kunnen er niet vrijelijk over beschikken, door ze bijvoorbeeld te verkopen. Ze moeten rekening houden met de gebruiksrechten van anderen. Feitelijk zijn het zaken die bij hen in bewaring zijn, voor de duur van één generatie. Zij moeten er voor zorgen dat deze zaken bij hun eigen overlijden opnieuw op een volgende generatie worden overgedragen. Om een nieuwe vererving te bereiken, is het noodzakelijk om de voorwerpen opnieuw te gebruiken of te laten gebruiken. De doopjurk bij iedere geboorte, en de sieraden bij bijzondere gelegenheden.¹² Zaken houden slechts betekenis bij voortgezet, veelal niet-alledaags ('ritueel') gebruik.

Deze beschrijving maakt duidelijk dat erfgoed een sociale categorie is: het staat voor de vormgeving en de bestendiging van relaties tussen mensen. Mijn kruik is iets van mijn ouders en mij, en hopelijk van mij en mijn kinderen. De doopjurk geeft in haar gebruik vorm aan de opname van nieuwgeborenen in mijn familie. Erfgoed is met andere woorden van kleinere of grotere (herinnerings)gemeenschappen. Dat is niet alleen de familie, zoals hierboven, maar dat kan ook de buurt, de kerk, een vereniging, het dorp, de natie-staat of – sinds enkele decennia – zelfs de mensheid (denk aan 'werelderfgoed') zijn. Antropologen gebruiken voor het benoemen van de relatie tussen erfgoed en de gemeenschap van de relatie tussen erfgoed en de gemeenschap aan wie het erfgoed toebehoort, dat wil zeggen tussen object en subject, het begrip 'onvervreemdbaarheid'. De overdracht binnen een groep van erfstukken, van onvervreemdbare bezittingen (*inalienable possessions*)¹³, van de ene op de andere generatie staat voor of – beter – geeft vorm aan het maatschappelijke succes dat die groep heeft over langere tijd in een veeleisende en veranderende omgeving. De erfstukken zijn

synoniem met de identiteit die een groep over generaties weet te bewaren, in weerwil van alle bedreigingen en economische, sociale en levensbeschouwelijke veranderingen die hebben plaatsgevonden. Continuïteit is weliswaar het sleutelwoord, maar daarbij past de kanttekening dat deze in het geheel niet vanzelfsprekend is. Zaken gaan kapot of slijten; moeten om financieel-economische redenen worden opgegeven, dat wil zeggen verkocht; of verliezen hun betekenis door sociaal-maatschappelijke ontwikkelingen. Niet vergeten mag worden dat erfgoed vaak ook een onderwerp van strijd is. Achter erfgoed en zijn behoud gaat een wereld van verandering schuil.¹⁴

Erfgoed behoudt dus niet als vanzelfsprekend zijn bijzondere status; het vereist voortdurende investeringen in tijd en moeite en vaak ook geld (om iets te onderhouden of op te knappen). Soms lonen die investeringen, soms ook niet, omdat sprake is van maatschappelijke veranderingen die op gespannen voet staan met de vorming van een gemeenschappelijke identiteit van opeenvolgende generaties. Veel uit de erfenis van mijn moeder staat bijvoorbeeld voor het Rijke Roomsche leven en voor een tijd die in vele opzichten voorbij is, voor ideeën en waarden die niet of niet meer volledig worden gedragen. De doopjurk is daar het mooiste voorbeeld van. Mijn twee kinderen bijvoorbeeld, kinderen van niet-kerkelijke en niet-gelovige ouders, zijn niet gedoopt en zijn dus nooit als baby in deze jurk ten tonele van de (geloofs)gemeenschap gebracht. Verschillende generatiegenoten van mijn kinderen zijn dat (nog) wel, maar hoe is dat in de volgende generatie? Worden ook zij nog katholiek en hechten hun ouders nog aan de katholieke doop? Of vinden zij met het oog op de familietraditie en de bestendiging van toekomstige familieverhoudingen voor de doopjurk een plek in christelijk geïnspireerde rituelen buiten de kerk of zelfs binnen

nieuwe, ietsistische of seculiere geboorterituelen? Vergelijkbaar is mijn taak om de kruik van betekenis te laten zijn voor mijn kinderen en eventuele kleinkinderen. Welke waarde krijgt die kruik voor mijn erfgenamen nu ze verhuisd is van Veldhoven naar Amersfoort en los is gemaakt van haar oorspronkelijke (vondst)context. Ik zal hen het verhaal over die kruik moeten vertellen, waarin de geschiedenis van mezelf, mijn ouders en van onze woonomgeving samenkomt met die van de Romeinse tijd (in Brabant). Dit essay is een eerste stap.

Waarde in meervoud

Het begrip waarde heeft, zo maakt het bovenstaande duidelijk, verschillende betekenissen, waarvan het zinvol is dat we ze onderscheiden en in een rangorde of hiërarchie plaatsen, maar waarvan het ook belangrijk is om ze in samenhang te beschouwen.¹⁵

Zoals al aangestipt kunnen erfgoederen *gebruikswaarde* hebben: nuttig voor het alledaagse leven of dienstbaar aan vanzelfsprekend gebruik in een niet-alledaagse context. In de oude kussenkast van mijn moeder berg ik regelmatig mijn post op; in het witte kleed uit de erfenis van mijn moeder worden (achter)kleinkinderen gedoopt. Het gaat hier om de meest basale waarde van erfgoed. Het is echter de vraag of deze waarde, die door slijtage, breuk of functieverlies of overdracht in eigendom verloren kan gaan, in isolement beschouwd kan worden. Er is bijvoorbeeld een significant verschil tussen het dagelijks gebruik van een kast die ik van mijn moeder heb gekregen en van een kast die ik nieuw heb gekocht. Ook in het alledaagse, doelmatige gebruik van erfgoed ligt een veelal onbewuste vorming van de identiteit van de gebruiker(s) besloten.

Erfgoederen hebben veelal ook een *financiële waarde*. Geld zelf kan zelfs erfgoed worden, zoals het gouden tientje van mijn moeder laat zien. Zulke uitzonderingen daargelaten, is de primaire functie van geld uitdrukking te geven aan de ruilwaarde van een object of dienst. Deze waarde komt op 'de markt' tot stand in het spel van vraag en aanbod. We spreken dan ook van marktwaarde. Geld maakt het mogelijk om zaken die onvergelijkbaar zijn met elkaar te vergelijken en zo de uitruil ervan mogelijk te maken. Geld wordt dan ook, zoals bijvoorbeeld door de Duitse filosoof Georg Simmel, gezien als 'de grote gelijkmaker'; dat is in het economische verkeer zijn kracht, maar vormt tegelijkertijd een grote bedreiging voor zaken en diensten die hun absolute eigenheid onder alle omstandigheden moeten behouden.¹⁶

Opmerkelijk in bovenstaande casus zijn de vele

rollen die geld speelt. Geld maakt letterlijk deel uit van de erfenis en moet gelijkelijk worden verdeeld. Om tot een evenwichtige verdeling van de erfenis te komen worden de objecten met een zekere waarde getaxeerd, dat wil zeggen naar hun marktwaarde beoordeeld. In het bepalen van deze marktwaarde speelt de eigen betekenis die de erfgenamen hechten aan de goederen geen rol.¹⁷ De taxateur – de expert – richt zich op gebruikswaarde (of de investeringen die nodig zijn om gebruikswaarde te herstellen of te genereren), gaafheid (en de investeringen om te restaureren), ouderdom, zeldzaamheid, materiaal, bewerking en stijl (indien bekend en relevant), naam en bekendheid van de maker (feitelijk dus op de wetenschappelijk-inhoudelijke *cultuurhistorische, canonieke waarde*¹⁸), en natuurlijk op de vraag of er gebruikers, liefhebbers of verzamelaars zijn voor het voorwerp. Zijn of haar inschatting van de marktwaarde kan werkelijkheid worden door een stuk te veilen of te verkopen. Hier begint de schoen echter te wringen. Mijn kruik is daar een voorbeeld van. Stel dat een van mijn broers of zus had gevraagd ook die te laten taxeren? Op de markt is die honderden euro waard, maar voor mij is ze onverkoopbaar. Het (fictieve) voorstel van een van mijn broers om ook naar de waarde van mijn moeders sieraden te vragen om zo het onderste uit de financiële kan te halen, zou een taboe hebben doorbroken en zeker voor ruzie hebben gezorgd.

In beide gevallen, de kruik en de sieraden, gaat het om wat experts vaak *emotionele waarde* (of meer abstract *belevingswaarde*) noemen. Dat is een lastig begrip omdat het zijn betekenis ontleent aan de tegenstelling tussen emotie enerzijds en rede of ratio anderzijds. Emotie is belichaamd, persoonlijk en lastig onder woorden te brengen, en dus ongrijpbaar. Mits sprake is van een goede vraagstelling, zijn de meeste mensen echter best in staat te vertellen wat erfgoed hen ‘doet’: van welke betekenis of waarde het is; welk verhaal het hen vertelt. Steeds beter beseffen we ons ook dat de menselijke kennis van zijn omgeving niet alleen iets van het woord is maar ook van het lichaam. Kennis komt niet alleen tot stand door abstracte beschouwing maar ook door concrete beleving. Je zou kunnen zeggen dat expert en leek zich in de waardering van erfgoed verhouden als ontwerper en ambachtsman: de eerste maakt overwegingen en keuzes expliciet en gaat daarover in dialoog, terwijl de tweede in de uitvoering van zijn werk laat zien wat hij kan. De expert brengt de cultuurhistorische waarde “onder woorden” terwijl de leek de emotionele waarde “ervaart”. In het bepalen van de waarde van erfgoed heb je de invalshoek van de rationale beschouwer én van de betrokken gebruiker nodig.

De meerduidigheid van het waarde-begrip is hiermee nog niet uitputtend beschreven: Tot slot verdient ‘waarde’ bespreking in de betekenis die het begrip heeft in ‘normen en waarden’.¹⁹ Deze frase wordt vaak onzorgvuldig gebruikt alsof het synoniemen betreft. Dat is niet zo: daar waar normen staan voor concrete, betrekkelijk instrumentele gedragsregels, hebben waarden betrekking op nastrevenswaardige, diepbeleeft ideale en motieven. Om slechts enkele voorbeelden te noemen: liefde, gelijkheid, rechtvaardigheid, vrijheid en respect. Iedere opsomming maakt duidelijk dat er een onlosmakelijk verband bestaat tussen waarden en stelsels van levensbeschouwelijke opvattingen, waarin de belangrijkste relaties tussen mensen worden benoemd en tussen mensen en hun natuurlijke en boven-natuurlijke wereld. Normen zijn gebaseerd op waarden en waarden kunnen worden bereikt door de toepassing van normen. In de hier besproken hiërarchie van waarden gaat het om waarden van het hoogste niveau.

Laatstgenoemde waarde-begrip is ook bij erfgoed aan de orde. Het voorbeeld van de erfenis van mijn moeder laat zien dat erfgoed ‘in oorsprong’ zich altijd uitspreekt over wat mensen belangrijk vinden in de omgang tussen mensen en in de relatie tussen mensen en hun (boven)natuurlijke omgeving. Erfgoed heeft ook een *sociale waarde* die levensbeschouwelijk is gedefinieerd. Zo bleek uit een recente publieksenquête dat veel Nederlanders het monumentale paleis Soestdijk associëren met koningin Juliana én met de waarden waarvoor zij stond: verbondenheid tussen en betrokkenheid op mensen.²⁰ In mijn moeders erfenis draait het wat dat betreft om ‘family values’ die oorspronkelijk duidelijk verankerd zijn in een katholiek wereldbeeld. Alle nabestaanden verhouden zich ieder op hun eigen manier tot die waarden; sommigen dicht op het geloof, anderen er ver vanaf, maar geen enkele op een zodanige wijze dat de belangrijkste stukken van de erfenis betekenisloos zijn geworden. Ze zullen opnieuw worden gebruikt op de hoogtijdagen waarop familiale relaties worden gedefinieerd (zoals bij doop en huwelijk) of bevestigd (zoals bij verjaardagen en feestdagen).²¹

Slot

Op basis van mijn beschouwing van mijn moeders erfenis, kunnen we ons een beeld vormen van de aard van erfgoed. Ik sta een benadering voor waarin erfgoed beschouwd wordt als een sociaal fenomeen: het heeft betrekking op (de vormgeving en bestending van) relaties tussen mensen onderling en tussen groepen, op voorstellingen over de mens, de samenleving en haar omgeving, in de meest brede betekenis van het

woord, en op de waarden die mensen koesteren. Ik opteer dan ook voor een brede definitie van erfgoed, waarin niet slechts wordt gerefereerd aan het object dat we aan kunnen raken of vast kunnen pakken. Erfgoed omvat niet alleen het waardevolle object en zijn canonieke betekenis maar ook de verhalen die er over worden verteld, het gebruik dat er van wordt gemaakt en de moeite (ook in geld) die er voor wordt gedaan (zie afbeelding 5) om het te verwerven en te behouden. Daarmee verschuift de aandacht van het artefact, dat in de traditionele opvatting van erfgoed betrekkelijk op zichzelf staat en uit zichzelf een betekenis heeft, gereed om gebruikt of ontwikkeld te worden, naar de moeilijk te ontwarren wisselwerking tussen objecten, zingeving en praktisch handelen. De erfgenaam ontleent zijn identiteit aan zijn erflater maar tegelijkertijd geeft de erflater vorm aan zijn identiteit die hij nalaat aan zijn erfgenaam. In de relatie tussen generaties hangen ‘verschuldigd zijn’ en ‘verschuldigen’ onlosmakelijk samen.. Dit impliceert een dynamisch perspectief waarin “erfgoed niet eens en voor altijd betekenisvol [is]. Het kan zijn zin verliezen of juist in betekenis groeien, en steeds weer zullen nieuwe vormen van erfgoed opkomen”.²²

Een dynamisch perspectief is belangrijk, gegeven het feit dat erfgoed eigenlijk overall is. Van een tekort van het te veel is echter geen sprake want feitelijk is de vraag wat erfgoed is alleen relevant als de wensen van de juridische eigenaar en andere belanghebbenden uiteen lopen of als sprake is van ingrijpende sociaal-maatschappelijke wijzigingen, dat wil zeggen in tijden van crisis. De dood van de langstlevende ouder, en de definitieve transitie tussen generaties, is daar natuurlijk een mooi voorbeeld van. Maar we kunnen ook denken aan de razendsnelle ontkerkelijking van de Nederlandse samenleving en het in onbruik raken van duizenden kerken. De vraag of iets van waarde is, is dus geen vraag die men kan beantwoorden zonder dat men weet wie – naast de eigenaar – als belanghebbenden kunnen worden aangemerkt en welke opgave er speelt. De vraag wat erfgoed is, is slechts dan aan de orde als relaties tussen mensen, tussen groepen en tussen mensen en hun omgeving opnieuw wordt gedefinieerd. De waarde van erfgoed kan dus ook nooit van te voren volledig en definitief worden bepaald.

Het is hier niet de plaats om in te gaan op de vele achtergronden van de dynamiek in het erfgoedbehoud. Belangrijk is echter te constateren dat erfgoedzorg zich niet alleen uitspreekt over economische, cultuurhistorische en belevingswaarden, maar ook over waarden die ten grondslag liggen aan het menselijk handelen en het mense-

lijk samenleven. Het is ongebruikelijk in de professionele erfgoedzorg om te spreken over waarde in deze betekenis, hoewel het volgens de monumentenwet mogelijk is erfgoed te beschermen op basis van 'schoonheid'.²³ Maar intussen weten we: 'lelijk is geen argument'.²⁴ Daar waar 'behoud' het adagium van de monumentenzorg was, is dat verschoven naar 'behoud door ontwikkeling' en nu is zelfs sprake van een waardenloze, strikt procedurele rol van de erfgoedzorger als een 'manager of change'. Maar verandering in welke richting? Ook de erfgoedzorger van de toekomst zal zich, in mijn ogen, bewust met deze vraag bezig moeten houden: niet door antwoorden te bieden maar door in de betrokken gemeenschap het tot een onderwerp van een geïnformeerde discussie te maken.

Literatuur

- Bazelmans, J. 1999: *By weapons made worthy. Lords, retainers and their relationship in Beowulf*, Amsterdam.
- Beex, G., *Noord Brabant in de Romeinse tijd*. In: *Brabants Heem* 5 (1953), p. 125-137.
- Braat, W.C., *Een Romeinse wachtoeren bij Veldhoven*. In: *Oudheidkundige mededelingen uit 's Rijksmuseum van Oudheden te Leiden*; nieuwe reeks 12 (1931), p. 21-25.
- Broek, Andries van den, R. Bronneman-Helmers en V. Veldheer, 2010: *Nederland in generatieperspectief*, in Andries van den Broek, R. Bronneman-Helmers en V. Veldheer (red.), *Wisseling van de wacht. Generaties in Nederland. Sociaal en Cultureel Rapport 2010*, Den Haag, 11-42.
- Coenen, J., 2006: – *Veldhoven. Van Toterfout tot Heden. Een Overzicht van de Geschiedenis van Veldhoven, Meerveldhoven, Oerle en Zeelst, Veldhoven*.
- Dijk, T. van, en I. Graumans, 2012: *Herbestemming Paleis Soestdijk. Rapport focusgroepen met burgers in opdracht van de Rijksgebouwendienst*, Hilversum (Intomart).
- Dumont, L., 1982: *On value*, Londen.
- Frijhoff, 2007: *Dynamisch erfgoed*, Amsterdam.
- Holwerda, J.H., en M.A. Evelein, *Opgraving te Veldhoven (N-Br)*. In: *Oudheidkundige Mededelingen van het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden* 4 (1910), p. 43-48.
- Kalfshoven, M., *De vindplaats Veldhoven-Koningshof*, Amsterdam (Ba scriptie Vrije Univeriteit).
- Palm, J., 2012: *Moederkerk. De ondergang van Rooms Nederland*, Amsterdam en Antwerpen.
- Simmel, G., 1900: *Philosophie des Geldes*, Berlijn.
- Spangenberg, F, en M.A. Lampert, 2010: *De grenzeloze generatie en de eeuwige jeugd van hun opvoeders opvoeders*, Amsterdam.
- Waal, E. de, 2011: *The hare with amber eyes. A hidden inheritance*, New York (in Nederland verschenen eerst als *Het knooppjeskabinet. Hoe een werkster een verzameling redde en daarmee een familiegeschiedenis* en later als *De haas met de amberkleurige ogen. Een geheime erfenis*).
- Weiner, Annette, 1992: *Inalienable Possessions: The Paradox of Keeping While Giving*. Berkeley, University of California Press.
- Wildeboer Schut, J.M., 2010: *Nalatenschappen*, in Andries van den Broek, R. Bronneman-Helmers en V. Veldheer (red.), *Wisseling van de wacht. Generaties in Nederland. Sociaal en Cultureel Rapport 2010*, Den Haag, 237-28.

Noten

- ¹ Dit essay vindt zijn oorsprong in een masterclass van de tweede leergang Erfgoedfilosofie van de Erfgoedacademie (2010-2011). Ik wil de cursisten hartelijk danken voor de discussie naar aanleiding van de bespreking van mijn moeders erfenis. Lezingen bij de aanbidding van de Handreiking Roerend Religieus Erfgoed op 29 april 2011 en bij de opening van Vesta Kroeze's Bosmonument tijdens Oerol 2011 (24 juni 2011) boden een gelegenheid mijn betoog verder vorm te geven. Graag dank ik Mieke van Bers, Riemer Knoop, Roel Lauwerier, Dré van Marrewijk, Frank Strolenberg en Cees van't Veen voor opbouwend commentaar op een concept. Voor wie tijd heeft en houdt van literaire non-fictie: Edmund de Waals *The hare with amber eyes* (2011) vormt een aangrijpende en gevoelige illustratie van de verschillende waarden van een erfenis.
- ² Voor een indeling van de Nederlandse bevolking in maatschappelijke generaties, zie Spangenberg en Lampert 2010. Voor het begrip 'maatschappelijke generatie', zie Van den Broek et al., 2010.
- ³ Coenen 2006.
- ⁴ Palm 2012 geeft een indringend, persoonlijk én herkenbaar beeld van de vernieuwing én verwarring in de Nederlandse katholieke kerk in deze periode.
- ⁵ De taxatiewaarde van het roerende deel van de erfenis betrof niet meer dan enkele duizenden euro.
- ⁶ Kalfshoven s.a.
- ⁷ Holwerda en Evelein 1910; In 1930 vonden er opnieuw opgravingen plaats, zie Braat 1931.
- ⁸ Voor de geschiedenis van de interpretatie van de opgravingsgegevens, zie Kalfshoven s.a., 20-21.
- ⁹ Beex 1953, 129. In de landelijke, archeologische database Archis betreft het waarnemingsnummer 31064.
- ¹⁰ De sieraden zijn overigens niet naar de smaak van mijn zus en ze zal ze daarom niet dragen.
- ¹¹ Relevant voor een goed begrip van deze 'transgenerationale intersubjectiviteit' is de omvangrijke antropologische literatuur over de uitwisseling van geschenken (zie Bazelmans 1996, 32-36).
- ¹² Hetzelfde geldt, binnen de erfenis van mijn moeder, ook voor de babyweegschaal en de foto's.
- ¹³ Weiner 1992.
- ¹⁴ Je zou kunnen zeggen dat de in de monumentenzorg

veel gebezigde (Belvedere-)frase 'behoud door ontwikkeling' slechts benoemd wat impliciet altijd aan de orde is.

¹⁵ Een goede indruk van de complexiteit van 'waarde' verkrijgt men door te zoeken op de vele synoniemen van het begrip: zie bijvoorbeeld: <http://synoniemen.net/grafisch.php?w=waarde> (geraadpleegd op 7 april 2011).

¹⁶ Simmel 1900. Daar waar, bijvoorbeeld, geld en liefde elkaar ontmoeten, ontstaat prostitutie. Vergelijk de Leidraad afstoten museale objecten die zegt dat objecten die binnen het collectieprofiel passen niet verkocht mogen worden.

¹⁷ Dat ligt natuurlijk anders als het de erfenis betreft van een beroemde persoon of familie.

¹⁸ In het professionele discours over de waarde van erfgoed zijn zichtbaarheid, de relatie met historische gebeurtenissen, gaafheid, conservering, zeldzaamheid, samenhang en context, betekenis voor de kennis over het verleden (informatiewaarde) en representativiteit dominant.

¹⁹ Dumont 1982.

²⁰ Van Dijk en Graumans 2012, 5.

²¹ De mogelijkheid om zich op basis van erfgoed (in horizontale of hiërarchische zin) te onderscheiden ('distinctie') van anderen zie ik niet, zoals veel sociologen of cultuur-wetenschappers, als een aparte waarde maar als een intrinsiek aspect van de in deze alinea beschreven waarde.

²² Frijhoff 2007, 38.

²³ Deze professionele distantie tot 'waarde' in laatstgenoemde betekenis is verklaarbaar. In de eerste plaats zijn de meeste erfgoedzorgers wetenschappelijk opgeleid en de bestaansvoorwaarde voor wetenschap is een strikte scheiding tussen 'idee' en 'waarde', tussen 'wat is' en 'wat behoort te zijn'. In de tweede plaats is het belangrijk te beseffen dat veel erfgoedzorgers – bijvoorbeeld als ambtenaar met een publieke rol – moeten werken in een samenleving die steeds sterker wordt getypeerd door een veelvormigheid in waarden ('waardenpluralisme'). Daar waar de staat in de 19de en een groot deel van de 20ste eeuw zich nadrukkelijk profileerde in de vormgeving en historische verankering van nationale waarden, was in de laatste decennia van de 20ste eeuw een – terecht – focus zichtbaar op een beperkte set van 'universele' waarden die ten grondslag liggen aan de democratische rechtstaat. De laatste jaren lijkt sprake te zijn van een regressieve trend.

²⁴ Het betreft hier een titel van een tentoonstelling uit 2005 over gebouwde toonbeelden uit de Wederopbouw 1940-1964. ■